

РОЗДІЛ 8 РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.33.2.38>

ХУДОЖНІЙ ЧАСОПРОСТІР І РЕАЛЬНИЙ СВІТ НАВКОЛО ОСОБИСТОСТІ¹ ARTISTIC CHRONOTOPE AND THE REAL WORLD AROUND THE INDIVIDUAL

Зимомря М.І.,

orcid.org/0000-0002-7372-4929

*доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук Вищої школи України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

Зимомря І.М.,

orcid.org/0000-0003-3211-8268

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Ужгородського національного університету,
професор
Поморської академії в Слупську (Польща)*

Розпочати б одразу: докторка філологічних наук, професорка Марія Моклиця нині жодних рекомендацій не чекає, бо вже давно зазнала справедливого визнання як у науковому світі, так і на літературній ниві. Для широкого читацького загалу добре знані її дослідницькі праці. Досить виокремити нещодавно видану монографію «Леся Українка: деконструкція прочитань» (Київ, 2022), а також такі поетичні збірки, як, приміром, «Сільська топоГноміка» (Луцьк, 2004) та «Сезонна графіка» (Луцьк, 2016)... Звісно, тут пасує згадати про заслуги Марії Моклиці у справі видання спадщини Лесі Українки. Йдеться про «Повне академічне зібрання творів у чотирнадцяти томах», присвяченого 150-річчю від дня народження Лесі Українки (Київ, 2021). Тут доцільно висловити подячне слово за велику роботу не тільки авторитетній редакційній колегії (Віра Агєєва, Юрій Громик, Оксана Забушко, Ірина Констанкевич, Марія Моклиця, Сергій Романов), але й редакторам відповідних томів, їхнім упорядникам та авторам передмов і коментарів. У близьких планах Марії Моклиці – задум стосовно аналогічного видання творчого доробку Олени Пчілки, славетної Матері Лесі Українки...

Нещодавно з-під пера Марії Моклиці з'явилося широке прозове полотно: фантастичний роман «Обакон, розчакловувач слів». У жанровому плані твір нагадує фентезі. Чому? Художній часопростір у романі потенційно необмежений:

перед нами плюс- і мінус-реальності, у яких кожний мешканець у принципі може створити окремий Всесвіт навколо себе. Саме такий ландшафт у романі й наближає його до категорії фентезі. Водночас у творі представлено низку психологічних проблем, що стосуються репрезентацій чоловічого та жіночого, спілкування між чоловіком і жінкою, яке може передбачати несподівані рифи і завершуватися фіаско.

Варто звернути увагу на перші сторінки роману: опис особливого метафізичного стану, у якому перебуває, скажімо так, «душа» Обакона. Письменниці, безперечно, вдалося від самого початку привернути читацьку увагу й «здивувати» своїх реципієнтів: перед читачем картина химерної метаморфози, яку складно описати, яку навіть складно пояснити, бо зображуваний «стан» видається принципово несподіваним простором буття, для якого ще немає відповідної мови.

Складність полягає в тому, що йдеться про метафізичний «стан-простір», який важко помислити й уявити – а отже, понятійної мови для такого опису просто немає. Авторка створила щось унікальне, нове, чого не було в літературі, хоча, безперечно, представники магічного реалізму бавилися з подібною метафізикою. Після прочитання цих сторінок спадає на думку опис того метафізичного простору, звідки до читачів говорить «Голова» в однойменному романі азербайджанського письменника Ельчина Сафарлі.

¹ Моклиця М. Обакон, розчакловувач слів: роман. Київ: Український пріоритет, 2021. 192 с.

На початку роману химерна сила стискає героя й перетворює на щось незрозуміле. Згодом читачі довідуються, що той стан, у якому перебуває персонаж, нагадує кулю. Сам момент переходу персонажа з живої реальності у вимір потойбічний зображено в гротесковому й доволі виразному з погляду художності модусі. І той момент, коли тіло головного героя перетворюється «на білу цятку на тлі», як пише авторка, «безмежного чорного неба», відбувається проєктування метафізичного стану персонажа на сфероподібний мультиверсум. Таким у романі постає фентезійний світ, котрим блукає Обакон. Так, Марія Моклиця зримо створює гіперболічну й гротесково-іронічну картину надлюдських страждань, описуючи моделі переходу й конфігурації перетворень у щось абсолютно невідоме; з погляду раціональності важко пояснити, що ж відбувається з персонажем, яких страждань і тортур він зазнає і що, власне, з ним сталося, що спричинило такий несамопитий біль під час химерної трансформації тіла й свідомості.

У романі «Обакон, розчакловувач слів» відчутний несвідомий, типологічно детермінований вплив німецької романтичної філософії, що реалізує себе передусім в уявленні про двосвіття, про особливу роль слова, яке є кодом для мешканців химерного мінус-простору. Розчаклювання слів означає, по суті, заволодіння іншим, його підкорення й можливе знищення. Той, хто здатний чути слова, котрі всередині мешканців химерного й часто потворного світу, здобуває нечувану владу. За допомогою секретного слова можна легко знищити того, чиє потаємне слово знає Обакон, але можна також і допомогти піднятися на щабель вище, тобто потрапити до раю.

Роман «Обакон, розчакловувач слів» Марії Моклиці – це історія про мультиверсум реальностей. Тут читачеві відкривається лише один із вимірів химерного буття, до якого потрапляє головний персонаж. Варто зазначити, що важливу роль у творі відіграє оповідач: він сповільнює читачський темп, подеколи вдаючись до ретардацій, тобто пояснюючи минуле персонажа, розкриваючи його внутрішній світ. Інколи оповідач просто бавиться з читачами: перед нами усезнаючий наратор, який має привілейований статус у романі. Відчувається заглибленість авторки в буття слова: химерність одного з вигаданих світів полягає в тому, що кожен із монструозних персонажів може бути легко знищений, якщо знайти правильне слово. По суті, маємо реактуалізацію фольклорних уявлень, які відображають містичні вірування відповідно до яких слово може керувати людською долею.

Зауважимо: у романі Марії Моклиці переконливо показано, що химерні монструозні потойбічні створіння втрачають свою силу й перетворюються на щось жалюгідне, якщо Обакон називає їхнє потаємне слово. Зрештою, в саму назву роману винесене поняття «розчакловувач слів». Отже, концепт слова тут у сильній позиції. Маємо твір, який повертає читачів до усвідомлення важливості кожного промовленого слова. У романі романтичні міфологічні уявлення переплітаються з християнським кодом, що відображено в іменах персонажок, із якими Обакон має зустрічі у вимірах містичного потойбічного світу.

Реальне життя головного розчакловувача складно назвати унікальним. На третьому курсі він публікує статті, які несподівано набувають розголосу. Обакон не має особливих успіхів у навчанні й навіть здобуває двійку, яка тішить його. До слова, інколи герой нагадує Степана Радченка з роману «Місто» Валер'яна Підмогильного. Здається, він не має чітко визначеного фокусу в житті. Вразливий до алкоголю, він не має також і екзистенційного панцира, щоб захищати себе від життєвих негараздів. Одного разу вирішує просто поїхати у глухий поліський район, де його беруть до районної газети у відділ сільського господарства. Здається, в реальному житті Обакон належить до тих, хто пливе за течією, час від часу відчуючи нудьгу, що, як пише письменниця, «почала все частіше і частіше хапати за горло крижаною чи пітною рукою» (с. 18).

Вартий уваги акцент: Джозеф Кемпбелл у праці «Герой із тисячею облич» (“The Hero with a Thousand Faces”) писав про шлях героя. Важливим є переродження й самостановлення в іпостасі героя, який, здолавши своїх ворогів і несприятливі обставини, стає героєм. Обакон навряд чи належить до такої категорії. Радше, маємо персонажа, наділеного містичною силою, котра в ньому є від народження і яка залишається з ним у потойбічному вимірі. У потойбіччі Обакон усвідомлює свою унікальність. Він нагадує божество, яке до певного часу не розуміє власної вищої сутності, а в фізичному житті персонаж просто пливе за течією, припускаючись помилок, закохуючись, шукаючи себе в професійному плані, розчаровуючись і знову шукаючи себе.

Кумедною й химерною є сцена зустрічі Обакона з Богом. Цей епізод у романі викликає іронічний успіх, коли атеїст Обакон прагне переконати Бога, що того не існує. Епізод нагадує ситуацію з п'єси Федеріко Гарсія Лорки «Іегова», коли народ перед палацом Божим вигукує: «Тебе немає! Ти примара! Тебе не існує!». Але Бог у романі видається

комічним і подеколи навіть смішним: має слабкості, які більшою мірою нагадують вади, притаманні людині. Бог любить людей і водночас не відчуває огиди щодо мешканців пекла. Він навіть пропонує Обаконові завітати і до раю, й до пекла, щоб оцінити те диво, яке створив Бог (с. 25).

У романі репрезентовано християнські уявлення про Янгола-Охоронця: саме таким янголом є мати головного героя, яка все життя оберігає свого сина і в реальному житті, і в потойбічному. Інколи здається, що мати навіть сильніша за Бога: саме вона нагадує синові, що за деякі помилки Обакона таки варто було б покарати. Натомість головний герой вірить, що потойбічний світ занадто «демократичний». Обакон готовий потрапити до пекла й до раю водночас: йому цікаво мандрувати химерним фентезійним світом. І коли читач разом із нашим героєм має увійти до цього метафізичного простору, оповідач зупиняє його й починає розповідати про історію романтичного кохання юнака. Обакон закохується так, що втрачає голову. У цьому сила оповідача, який спинає плін подій, розташовує фрагменти оповіді в зручний для себе спосіб, бавлячи нас, інтригуючи, інколи дратуючи, а інколи показуючи, що ми маємо змиритися з тим темпоритмом, який обирає оповідач.

Утворіччало філософських сентенцій. Мінус-простір розкриває природу зла, яке немірне, кволе й слабке. Але тих потойбічних потвор так багато, що кількісно вони перемагають добро, принаймні так може здатися на перший погляд. Перед нами гуманістичний твір, який утверджує віру в добре серце: важливо сформувати в собі душу за життя, усвідомити свою світлу силу й підтримувати її. Важливо робити все, щоб ця сила не була використана «проти людей» (с. 30).

Історія кохання, про яку розповідає оповідач, видається подеколи непереконаливою. У фіналі цієї лінії читаємо, що Обакон розчарований: він не може зрозуміти, як спромігся закохатись у «класичну пустопорожню красуню» (с. 37). Проте коли ми тільки починаємо наші спостереження за зародженням почуття в юнака, то ця пустопорожня красуня аж ніяк не видається такою: їй притаманна унікальність. Вона навіть вдягнена не так, як інші: дівчина з'являється перед нами в «дивному яскраво-червоному пальті, яке хвилями відкочувалось назад, ніби намагаючись притримати її стрімку ходу» (с. 31). Вона має «знадливі вуста», яким притаманна, як пише письменниця, «цнотлива дитячість» (с. 32). Зрештою, Обаконові хочеться бути поруч із такою дамою справжнім кавалером. Дівчина для нього –

дама. Він говорить, що з роду не бачив «легендарних представниць цієї касты» (с. 32). Дівчині притаманна граційність, гострий розум, іронічність у ставленні до свого кавалера, зрештою, вона – «перша красуня міста» (с. 35). Здається, висновок про те, що протагоністка «бездушна, самозакохана істота» (с. 37) не має психологічної мотивації: таке твердження не впливає з характеристики траєкторії стосунків між героями. Не зрозуміло також, як жінка, котра не мала «ні коштів, ні способу для придбання гарного одягу на вулицях провінційного містечка», здавалась «вишуканою столичною штучкою» (с. 35). Проте перед нами не соціально-психологічний роман, а фентезі з філософськими сентенціями, які повертають до усвідомлення глибин буття.

Химерні пригоди в потойбічному світі, які стаються з Обаконом, переконують, що в світі є якась вища закономірність, найвища сила, котра панує у плюс- і мінус-просторах, подеколи через метафізичні шпарини виявляючи себе і в фізичній реальності. Цікавими є описи потойбічного світу, зокрема про те, що грішники відчувають «не фізичний біль», вони «невразливі для ушкоджень, а відчувають моральний біль, муки душі» (с. 41). Не менш змістовними є міркування про те, що «технічний прогрес не підлягає морально-етичному оцінюванню», що таке шкалування можливе тільки у випадку з людиною (с. 43). Доволі провокаційним є твердження про те, що гріхопадіння у старі патріархальні часи було значно більше, ніж у часи новітні (с. 43). Обакон вважає, що в XX столітті гріхів на планеті було значно більше, ніж в усі попередні періоди. Однак, основним мотивом, який поєднує плюс- і мінус-простори й фізичну реальність, полягає в тому, що в цьому мультиверсумі відбувається боротьба за людську душу. Такий фаустівський, власне, мефістофелівський мотив додає романові філософської глибини.

Зображений хронотоп схиляє нас до інтерпретації простору, яким мандрує Обакон, у категоріях метамодернізму. Марія пояснює йому, що мешканці метафізичного світу перебувають «скрізь і ніде» (с. 45). «Фактично всі ми існуємо поряд і одночасно. <...>. Смерть і народження – це форми переходу з одного виміру в інший» (с. 45). Такі міркування могли б бути безпосередніми цитатами з маніфесту метамодерністів ("Notes of Metamodernism"), який 2010 року оприлюднили нідерландські дослідники Т. Вермюлен і Р. Ван де Аккер.

Доцільно підкреслити й певну трансрелігійність роману: у філософському плані тут поєднано

різні релігійно-містичні традиції, зокрема індуїзму, християнства, гностичні вірування тощо. Важливим у творі є саме антропологічний вимір. Людина перетворює те, що дає їй Бог, на добро чи зло. Бог не створює душ, а тільки закладає підвалини (с. 73). Тобто, подібно до «Трактату про людську гідність» Піко делла Мірандоли, людина в романі Марії Моклиці сама обирає власну долю, сама відповідальна за кожний вчинок. Роман повертає нас до усвідомлення важливості людського. Така настанова робить твір надзвичайно актуальним для сьогодення. У сучасних філософських працях ми часто забуваємо, що саме людина мала б перебувати в епіцентрі рефлексій. Людська душа, світла і добра енергія – це той найважливіший ресурс, який забезпечує поступ духу. Важливо не перетворитися на огидних монстрів і потвор, у яких душі поростають «неохайними пасмами шерсті» (с. 73). Інколи гротесковість особливо вражає, зокрема тоді, коли показано зустріч людей всіх можливих етнічних комбінацій із різними кольорами шкіри, статуєю топ-моделей і які водночас всі спілкуються винятково українською мовою. Попри те, що всі мешканці Карачуна – «поліглоти сприйняття» (с. 85), проте розмовляти вони здатні лише однією мовою. Закон, який Магдалина пояснює Обаконові, подобається нашому героєві. Зрештою цей закон засвідчує, що й у вимірі-мінус є дещо позитивне (с. 86).

Роману притаманне амбівалентне розкриття метафізичного світу: зло не є чистим злом, якому властивий сатанинський розум і здатність через інтриги уявлювати людську душу. Часто зло в романі показане як щось жалюгідне й нікчемне. А добро не має абсолютної сили, щоб перемогти. Отже, по суті, в романі представлено гностичні уявлення: добро і зло в світі одвічні, між ними точиться споконвічна боротьба. Зрештою, часом зло може бути перетворене на добро, а шлях із добрих намірів може завершуватися в пеклі.

У романі багато іронічного й дотепного. Це легка в своєму плині оповідь, яку читаєш на одному подихові. Письменниці вдалося створити наратив, який є глибинною українським: у ньому розкрито одвічну природу людського буття, складну взаємодію людини з добром і злом. До останнього складно сказати, чи все ж таки Обакон стає героєм (у кемпбеллівському сенсі), чи він, радше, статичний міфічний суб'єкт, наділений суперсилою. Для самого Обакона ця здатність розчакловувати слова нічого не варта. Сила розкривається лише тоді, коли персонаж потрапляє в середовище чужинців: там він здатний контро-

лювати монструозних потвор, бо знає їхні потаємне слово. У романі найцікавіше спостерігати навіть не за Обаконом, а за тим мандруванням думки, яка кристалізується від зустрічі читача з простором-мінус і простором-плюс. У результаті, коли читач стає свідком різних діалогів, зароджується жива рефлексія, яка допомагає віднайти щось екзистенційно значуще. Важливо розуміти, що та суперсила, якою наділяє Бог, Всесвіт чи якась найвища матерія, потребує обережного поводження, інакше можна опинитися на боці тих, хто руйнує світ. І в цьому полягає ще один мотив: відповідальності за вчинки людини перед космосом.

Роману властива особлива логіка, яка деконструє традиційну суб'єктність. Маємо твір із антропоценним баченням світу людей і потойбічних сутностей. Фентезі може мати різні варіанти, численні продовження, альтернативні історії. Марія Моклиця запропонувала наративну матрицю, а з часом наповнення цього химерного світу може бути іншим. Часом видається: така реальність не обмежується лише мінус-простором і простором-плюс. Можна було б, скажімо, уявити трансгуманістичні перетворення й потрапляння Обакона в різні химерні світи, які будуть пов'язані з мотивом «розчаклювання слів». Ось, наприклад, лінія діалогу, що засвідчує сутність заперечення запитального сенсу стосовно лінгвосмислу «рай – пекло»:

Ми не візьмемо вас в облогу, пане Обаконе... Пропоную навідатись до раю. Може, це вам сподобається більше.

– А хіба я казав, що пекло мені не подобається? (с. 44).

«Обакон, розчакловувач слів» – роман, який спонукає до рефлексії й до постановки екзистенційно важливих питань; зрозуміло, пошук відповіді не належить до легких... Звідси – рефлексія у сполучі з життєвими миттєвостями, коли – упродовж кількох десятиліть – випадали зустрічі з творцем названого роману. Це – для одного з авторів (М.З.) – засвідчують її промовисті автографи. Приміром, збірка «Сільська топоГноміка» містить такий дарчий напис: «Милому панові Миколі Зимомрі з повагою і симпатією від авторки. 24.05.2004. Марія Моклиця»; на титульній сторінці поетичної книжки «Сезонна графіка» зазначене побажання: «Миколі Івановичу Зимомрі від авторки – хай нам віршується... 6.06.2016. Марія Моклиця»; натомість рецензований твір супроводжує етикетна формула для стійкого спілкування: «Миколі Івановичу Зимомрі від авторки – приємного читання! 31.07.2023 р. Марія Моклиця».

Що ж, автографи розкривають певні знаки з урахуванням конкретного встановлення виміру оптимального контактування між співбесідниками. У цьому сенсі згадати б зустрічі, що судилися Марії Моклиці та авторам цих рядків з такими видатними словесниками, як Роман Гром'як (1937–2014), Олександр Астаф'єв (1952–2020) та Олександр Галич (1948–2023)...

Ведемо мову про оцінні елементи, що містять прояв сутності високого міжособистісного спілкування. І саме це найважливіше, якщо орієнтуватись на досконалий, у першу чергу, з художнього боку прозовий твір Марії Моклиці. А ще «крізь вікна печалі», як сказала б авторка роману «На чужих вітрах» (2015) Ольга Яворська, мати

б спонуку до постійного пошуку в собі людини. Звідси – сутність, що увиразнює художній часопростір і реальний світ навколо сильної особистості. Передусім крізь призму людяності. А це особливо важливо в епоху викликів і випробувань, коли Слово набуває особливої потуги, зокрема, в комунікативному кодексі благання:

«О Ісусе терпеливий,
Вінчаний вінцем тернини,
глянь Твоїм ласкавим зором
На недолю України»...

Сподіваємось, що читач об'єктивно збагне ці рядки з-під пера о. І. Плав'юка, бо ж сини Марії Моклиці там, на полі брані, виборюють простір для української долі!